

ณ.บ.
มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์
เลขที่รับ 7000.713
วันที่ 27 ส.ย. 2560
เวลา 11.00

สำนักงานอธิการบดี
เลขที่รับ 136/2560
วันที่ 29 ส.ย. 2560
เวลา 13.30 น.

ที่ ศธ ๐๕๙๒(๓)๓.๒๔/๖๙๙๙

ถึง มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์

พร้อมหนังสือฉบับนี้ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา ขอแจ้งรายงานผลการ
ตรวจสอบการละเมิดสิทธิมนุษยชน ที่ ๒๓๖-๒๓๗/๒๕๕๙ ลงวันที่ ๓๐ ธันวาคม ๒๕๕๙ ของคณะกรรมการ
สิทธิมนุษยชนแห่งชาติ มาเพื่อโปรดทราบและดำเนินการในส่วนที่เกี่ยวข้องต่อไป

เรียน อธิการบดี
ณ.บ. มหาวิทยาลัย
การตรวจ คณะกรรมการสิทธิ
มนุษยชน.
เพื่อโปรดพิจารณา

สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา
๒๐ มิถุนายน ๒๕๖๐

พ.บ. ๒๖๖
ค.ศ. ๑๑๓๓
๒๖๖๖๖

มอบ ส.ค.๑. เข้าใจ ก.บ. ๑๑๓๓: ๑๑๓๓
ทุกข้อควร

๒๘ ส.ย. ๒๕๖๐

มอบ พ.บ.๒๖๖๖๖ มาตรา ๑๑๓๓: ๑๑๓๓
ทุกข้อควร

๒๙ ส.ย. ๒๕๖๐

สำนักนิติการ
กลุ่มยุทธศาสตร์และร้องทุกข์
โทร. ๐ ๒๖๑๐ ๕๔๒๙
โทรสาร ๐ ๒๓๕๔ ๕๖๐๙

กสม. ๒
รายงานผลการตรวจสอบ
การละเมิดสิทธิมนุษยชน

คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

วันที่ ๓๐ เดือน ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๙

รายงานผลการตรวจสอบ ที่ ๒๓๖-๒๓๗/๒๕๕๙

เรื่อง	การปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมต่อบุคคลเพราะเหตุแห่งเพศ กรณีกล่าวอ้างว่านิสิตนักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดถูกบังคับให้ไว้ทรงผมและแต่งกายตามเพศกำเนิดในการเข้าเรียน การเข้าสอบวัดผล การฝึกปฏิบัติงาน และการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร	
ผู้ร้อง	ปกปิดชื่อ	ที่ ๑
	ปกปิดชื่อ	ที่ ๒
ผู้ถูกร้อง	มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา	ที่ ๑
	มหาวิทยาลัยพะเยา	ที่ ๒

๑. ความเป็นมา

กรณีตามคำร้องที่ ๓๓๕/๒๕๕๙ ลงวันที่ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๕๙ และคำร้องที่ ๓๓๖/๒๕๕๙ ลงวันที่ ๘ มิถุนายน ๒๕๕๙ เป็นกรณีร้องเรียนในประเด็นเดียวกัน เรื่อง การปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมต่อบุคคลเพราะเหตุแห่งเพศ จึงรวมพิจารณาเป็นเรื่องเดียวกัน โดยให้เรียกผู้ร้องตามคำร้องที่ ๓๓๕/๒๕๕๙ เป็นผู้ร้องที่ ๑ เรียกผู้ร้องตามคำร้องที่ ๓๓๖/๒๕๕๙ เป็นผู้ร้องที่ ๒ และให้เรียกผู้ถูกร้องตามคำร้องที่ ๓๓๕/๒๕๕๙ เป็นผู้ถูกร้องที่ ๑ เรียกผู้ถูกร้องตามคำร้องที่ ๓๓๖/๒๕๕๙ เป็นผู้ถูกร้องที่ ๒ โดยผู้ร้องทั้งสองได้ร้องเรียนต่อคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ดังนี้

ผู้ร้องที่ ๑ ร้องเรียนกล่าวอ้างว่า ตนเองเป็นบุคคลที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิด โดยมีเพศวิถีการดำเนินชีวิตเป็นหญิงมาตลอด และเป็นนักศึกษาของผู้ถูกร้องที่ ๑ โดยแต่งกายตามระเบียบเครื่องแบบนักศึกษาหญิงของผู้ถูกร้องที่ ๑ มาโดยตลอด และได้มีหนังสือลงวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๙ ต่อผู้ถูกร้องที่ ๑ เพื่อขอความอนุเคราะห์พิจารณาอนุมัติแต่งกายชุดครุยวิทยฐานะบัณฑิตหญิงในการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรประจำปีการศึกษา ๒๕๕๘ ซึ่งกำหนดจะจัดขึ้นในเดือนสิงหาคม ๒๕๕๙ พร้อมทั้งแนบใบรับรองแพทย์ซึ่งแพทย์ระบุผลการตรวจว่า ผู้ร้องที่ ๑ ได้ใช้ชีวิตเพศหญิงเต็มตัวอย่างน้อย ๔ ปี มีความสุขดี เคยใช้ฮอร์โมนเพศหญิงมาเป็นระยะเวลา ๑๑ ปีและได้รับการวินิจฉัยว่า

/ เป็น "Transsexualism" ...

เป็น “Transsexualism”^๑ ในระหว่างการสัมภาษณ์ไม่พบอาการผิดปกติทางจิตเวชร้ายแรง เช่น หูแว่ว หวาดระแวง ฯลฯ และใบรับรองพฤติกรรมซึ่งอาจารย์ได้รับรองว่า ผู้ร้องที่ ๑ มีความประพฤติดีทั้งในด้าน พฤติกรรม ด้านคุณธรรมจริยธรรม และด้านการศึกษา เพื่อประกอบการพิจารณาด้วย ต่อมาเมื่อวันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๙ ผู้ร้องที่ ๑ ได้รับแจ้งจากเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบดูแลเรื่องการเข้ารับพระราชทาน ปริญญาบัตรว่า ไม่สามารถดำเนินการตามที่ผู้ร้องที่ ๑ ร้องขอได้ โดยอ้างว่า สำนักพระราชวังไม่อนุญาต และรองอธิการบดีฝ่ายกิจการนักศึกษาให้ยึดตามระเบียบปี ๒๕๕๗ ซึ่งไม่อนุญาตให้นักศึกษาชาย แต่งกายชุดครุยวิทยฐานะบัณฑิตหญิงเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร รวมทั้งต้องรอผลการประชุม มหาวิทยาลัยราชภัฏทุกแห่งเกี่ยวกับกรณีนี้ จากกรณีดังกล่าวผู้ร้องที่ ๑ จึงร้องเรียนขอให้ดำเนินการ ช่วยเหลือให้เป็นไปตามหลักความเสมอภาคที่ได้รับรองไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยและ พระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘ ผู้ร้องที่ ๑ ไม่ได้มีเจตนาที่จะทำให้ผู้ถูกร้อง ที่ ๑ เสื่อมเสียชื่อเสียงเพียงแต่ต้องการรักษาสีตทิตที่ตนควรจะได้รับเท่านั้น

ผู้ร้องที่ ๒ ร้องเรียนกล่าวอ้างว่า ตนเองเป็นบุคคลที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศ ไม่ตรงกับเพศกำเนิด โดยมีเพศวิถีการดำเนินชีวิตเป็นหญิงและเป็นนิสัยของผู้ถูกร้องที่ ๒ ได้ถูกอาจารย์ บางท่านในวิชาเรียนบางรายวิชาของผู้ถูกร้องที่ ๒ ห้ามไม่ให้แต่งกายตามเพศวิถีของตนในการเข้าเรียน การเข้าสอบวัดผล และการฝึกปฏิบัติงาน อีกทั้งประกาศ เรื่อง การแต่งกายสำหรับผู้เข้ารับพระราชทาน ปริญญาบัตรของผู้ถูกร้องที่ ๒ กำหนดให้บัณฑิตชายไว้ทรงผมและแต่งกายตามเพศกำเนิดเท่านั้น จากกรณีดังกล่าว ผู้ร้องที่ ๒ เห็นว่าการกระทำของผู้ถูกร้องที่ ๒ เป็นการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมต่อบุคคล เพราะเหตุแห่งเพศและขัดต่อพระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘ จึงร้องเรียนขอให้ ตรวจสอบ

๒. การพิจารณาคำร้องเบื้องต้น

คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติพิจารณาข้อเท็จจริงเบื้องต้นแล้วเห็นว่า พฤติการณ์ตามที่ผู้ร้องที่ ๑ และผู้ร้องที่ ๒ กล่าวอ้างเป็นกรณีเกี่ยวกับการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมต่อบุคคล เพราะเหตุแห่งเพศ อันอยู่ในอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ตามพระราชบัญญัติ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๒ มาตรา ๑๕

๓. การตรวจสอบ

คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติได้มอบหมายให้คณะอนุกรรมการด้านสิทธิผู้สูงอายุ ผู้พิการ บุคคลหลากหลายทางเพศ และการสาธารณสุขดำเนินการตรวจสอบ ตามพระราชบัญญัติ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๒ และระเบียบคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการในการตรวจสอบการละเมิดสิทธิมนุษยชน พ.ศ. ๒๕๕๘ และที่แก้ไขเพิ่มเติม

/ คณะอนุกรรมการ ...

^๑ กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข ให้ความหมายโดยสรุปว่า ภาวะความไม่พอใจในเพศตัวเอง และมีความต้องการจะเป็นเพศตรงข้าม ซึ่งปัจจุบันนิยมใช้คำว่า “Gender Identity Disorder (GID)”

คณะกรรมการด้านสิทธิผู้สูงอายุ ผู้พิการ บุคคลหลากหลายทางเพศ และการสาธารณสุข โดยสำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติได้มีหนังสือสอบถามข้อเท็จจริงไปยังผู้ถูกร้องที่ ๑ และผู้ถูกร้องที่ ๒ ซึ่งได้มีการชี้แจงข้อเท็จจริงแล้ว และได้รวบรวมข้อเท็จจริงจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องแล้ว จากการตรวจสอบปรากฏข้อเท็จจริง ดังนี้

๓.๑ ข้อเท็จจริงฝ่ายผู้ร้องที่ ๑

เมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๕๙ ได้รับทราบข้อเท็จจริงเพิ่มเติมจากผู้แทนกรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัวว่า ผู้ร้องที่ ๑ ยังได้ร้องเรียนต่อกรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัวในฐานะฝ่ายเลขานุการของคณะกรรมการวินิจฉัยการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศ (คณะกรรมการวลพ.)^๒ ด้วยว่า ฝ่ายกิจการนักศึกษาของผู้ถูกร้องที่ ๑ ไม่อนุญาตให้เข้าซ่อมรับพระราชทานปริญญาบัตร ทั้งนี้ ผู้ร้องที่ ๑ มีความประสงค์ที่จะเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรในปีถัดไปอีกครั้งหนึ่ง

๓.๒ ข้อเท็จจริงฝ่ายผู้ร้องที่ ๒

เมื่อวันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๕๕๙ ผู้ร้องที่ ๒ ได้ให้ข้อเท็จจริงเพิ่มเติมว่า อาจารย์ของผู้ถูกร้องที่ ๒ ได้อนุญาตให้ไม่ต้องสวมใส่วิกผมในขณะที่ฝึกปฏิบัติงาน แต่ยังไม่ยินยอมให้สวมใส่กระโปรงเช่นเดิม ต่อมา ผู้ร้องที่ ๒ และพวกรวม ๔๐ คน (ปกปิดชื่อ) ได้มีหนังสือร้องเรียนขอความเป็นธรรมต่อผู้ถูกร้องที่ ๒ กรณีนิสัยของผู้ถูกร้องที่ ๒ ซึ่งมีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดไม่สามารถแต่งกายตามเพศวิถีซึ่งไม่ตรงกับเพศกำเนิดในการเข้าเรียน การเข้าสอบวัดผล การฝึกปฏิบัติงาน และการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร และขอให้ปรับเปลี่ยนกฎ ระเบียบ และข้อบังคับที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากกฎ ระเบียบ และข้อบังคับของผู้ถูกร้องที่ ๒ ขัดต่อพระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘ เป็นเหตุให้มีการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมเพราะเหตุแห่งเพศ และประสบปัญหาการดำรงชีวิตในมหาวิทยาลัย กล่าวคือ การให้นิสิตซึ่งมีอัตลักษณ์และลักษณะภายนอกซึ่งมีสภาพเป็นหญิงต้องแต่งกายเป็นชายตามเพศกำเนิดนั้น ย่อมเป็นที่ขัดต่อสายตาผู้อื่นและทำให้ถูกมองว่าเป็นคนที่แปลกจากผู้อื่น การถูกติเตียนเกี่ยวกับการแต่งกายในห้องสอบทำให้ผู้อื่นมองว่าเป็นตัวตลก การแต่งกายต้องสวมใส่วิกผม การพูด การแสดงออกภายนอกให้เหมือนเพศชายตามเพศกำเนิดซึ่งไม่ตรงกับอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศซึ่งมีสภาพเป็นเพศหญิงในขณะที่ฝึกปฏิบัติงาน ทำให้สูญเสียความมั่นใจ วิตกกังวล และไม่มีความสุข อีกทั้ง การแต่งกายเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรตามเพศกำเนิดซึ่งไม่ตรงกับอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศของตนทำให้ขาดความภาคภูมิใจ และส่งผลเสียอื่นๆ เช่น รูปถ่ายหน้าตรง

/ สำหรับ ...

^๒ พระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘

มาตรา ๑๘ บุคคลใดเห็นว่าตนได้รับหรือจะได้รับความเสียหายจากการกระทำในลักษณะที่เป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศ และมีใช่เป็นเรื่องที่มีการฟ้องร้องเป็นคดีอยู่ในศาลหรือที่ศาลพิพากษาหรือมีคำสั่งเด็ดขาดแล้ว ให้มีสิทธิยื่นคำร้องต่อคณะกรรมการ วลพ. เพื่อพิจารณาวินิจฉัยว่ามีการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศหรือไม่ คำวินิจฉัยของคณะกรรมการ วลพ. ให้เป็นที่สุด ทั้งนี้ หลักเกณฑ์และวิธีการในการยื่นคำร้อง การพิจารณา และการวินิจฉัยให้เป็นไปตามระเบียบที่รัฐมนตรีกำหนดโดยคำแนะนำของคณะกรรมการ สทพ.

สำหรับติดในเอกสารจบการศึกษา นิสิตต้องแต่งกายตามเพศกำเนิดซึ่งไม่ตรงกับอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิธีทางเพศ ทำให้ตกเป็นที่จับตามองของคณะกรรมการสัมภาษณ์งานเมื่อสมัครเข้าทำงาน ฯลฯ

ผู้ร้องที่ ๒ ได้ชี้แจงเพิ่มเติมว่า เมื่อวันที่ ๒๒ กรกฎาคม ๒๕๕๙ ได้เข้าพบหารือกับคณบดีคณะนิติศาสตร์ของผู้ถูกร้องที่ ๒ ซึ่งคณบดีคณะนิติศาสตร์ฯ ได้แจ้งว่าจะนำปรึกษาหารือกับรองอธิการบดีฝ่ายกิจการนิสิตต่อไป และเมื่อวันที่ ๒๖ กรกฎาคม ๒๕๕๙ ได้เข้าพบรองอธิการบดีฝ่ายกิจการนิสิตของผู้ถูกร้องที่ ๒ เพื่อหารือกรณีปัญหาตามคำร้อง ได้ข้อสรุปว่า อาจอนุโลมให้นิสิตที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิธีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดสามารถแต่งกายตามเพศวิถีซึ่งเป็นผู้หญิงได้ในขณะเข้าเรียนและเข้าสอบวัดผล แต่การแต่งกายเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรและการแต่งกายซึ่งจะปรากฏในรูปถ่ายเพื่อขอจบการศึกษานั้น มีความเกี่ยวข้องกับหลายฝ่าย จำเป็นต้องใช้เวลาในการปรึกษาหารือร่วมกัน และศึกษากฎหมายที่เกี่ยวข้องอีกครั้ง

๓.๓ ข้อเท็จจริงฝ่ายผู้ถูกร้องที่ ๑

เมื่อวันที่ ๘ กรกฎาคม ๒๕๕๙ เจ้าหน้าที่สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ได้เข้าพบรองอธิการบดีฝ่ายกิจการนักศึกษา ซึ่งเป็นผู้แทนของผู้ถูกร้องที่ ๑ เพื่อหารือถึงกรณีปัญหาตามคำร้อง และผู้ถูกร้องที่ ๑ ยังได้ส่งเอกสารชี้แจงข้อเท็จจริงตามหนังสือ ที่ ศธ ๐๕๖๗.๑.๕/๖๔๑ ลงวันที่ ๒๙ กรกฎาคม ๒๕๕๙ สรุปความได้สอดคล้องกันว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏทั้งหมด ๓๙ แห่ง จะต้องดำเนินการในเรื่องเกี่ยวกับการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรตามมติที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏทั่วประเทศ อีกทั้งต้องดำเนินการตามนโยบายของคณะกรรมการอำนวยการงานพิธีพระราชทานปริญญาบัตร และมติที่ประชุมกรรมการฝ่ายฝึกซ้อมงานพิธีพระราชทานปริญญาบัตร ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๕๙ เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๕๙ ณ มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม ซึ่งที่ประชุมกำหนดแนวปฏิบัติให้บัณฑิตทุกคนต้องแต่งกายตามเพศกำเนิดและยกให้ถูกต้องในการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร นอกจากนี้ การเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรจะต้องมีการขานนามคำนำหน้าชื่อของบัณฑิตที่จะเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร ซึ่งหากบัณฑิตแต่งกายไม่ตรงตามเพศกำเนิดจะไม่สัมพันธ์กับคำนำหน้าชื่อที่ถูกขานนามซึ่งอาจส่งผลให้เกิดความไม่เหมาะสมในงานพระราชพิธี และธรรมเนียมปฏิบัติระเบียบการแต่งกายของมหาวิทยาลัยราชภัฏ ด้วยเหตุนี้ ผู้ถูกร้องที่ ๑ จึงไม่สามารถอนุญาตให้ผู้ร้องที่ ๑ แต่งกายชุดครุยวิทยฐานะบัณฑิตหญิงเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรได้

ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๕๙ รองอธิการบดีฝ่ายกิจการนักศึกษาของผู้ถูกร้องที่ ๑ ได้ชี้แจงข้อเท็จจริงเพิ่มเติมต่อคณะกรรมการด้านสิทธิผู้สูงอายุ ผู้พิการ บุคคลหลากหลายทางเพศ และการสาธารณสุข สรุปความได้ว่า แม้ไม่สามารถอนุญาตให้บัณฑิตที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิธีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดแต่งกายชุดครุยวิทยฐานะตามวิธีทางเพศเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรได้ แต่ อนุโลมให้สามารถสวมใส่วิกผมได้ สำหรับกรณีที่กำลังอ้างว่า ผู้ถูกร้องที่ ๑ ไม่อำนวยความสะดวกให้ผู้ร้องที่ ๑ เข้าชื่อรับพระราชทานปริญญาบัตรนั้น บัณฑิตทุกคนจะต้องเข้าชื่อรับพระราชทานปริญญาบัตรในการข้อมื่อย่อยจึงจะสามารถเข้าชื่อรับพระราชทานปริญญาบัตรในการข้อมใหญ่ได้ ปรากฏว่า ผู้ร้องที่ ๑ ไม่ได้เข้าชื่อรับพระราชทานปริญญาบัตรในการข้อมย่อยในวันที่ ๑๔ สิงหาคม ๒๕๕๙ จึงไม่สามารถเข้าชื่อรับพระราชทานปริญญาบัตรในการข้อมใหญ่ได้ ซึ่งในวันข้อมใหญ่ดังกล่าว

ผู้ร้องที่ ๑ ได้แต่งกายชุดครุยวิทยฐานะบัณฑิตหญิง ทั้งนี้ ผู้ร้องที่ ๑ สามารถขอเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรในปีถัดไปได้อีกครั้งหนึ่ง

๓.๔ ข้อเท็จจริงฝ่ายผู้ถูกร้องที่ ๒

ผู้ถูกร้องที่ ๒ ได้ส่งเอกสารชี้แจงข้อเท็จจริงตามหนังสือ ที่ ศธ ๐๕๙๐.๐๔/๐๓๓๖ ลงวันที่ ๑๔ กันยายน ๒๕๕๙ สรุปความได้ว่า ผู้ถูกร้องที่ ๒ ได้ให้ความสำคัญและเคารพสิทธิของนิสิตที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดมาโดยตลอด สำหรับกรณีเรื่องร้องเรียนนั้นได้ดำเนินการไปแล้วในบางส่วน ดังนี้

(๑) การแต่งกายในการเข้าเรียนและเข้าสอบวัดผล ได้อนุโลมให้นิสิตแต่งกายเป็นเพศหญิงได้ แต่ต้องเรียบร้อยและถูกต้องตามข้อบังคับว่าด้วยการแต่งกายของนิสิตหญิง ซึ่งกำลังดำเนินการปรับแก้ประกาศและข้อบังคับที่เกี่ยวข้องต่อไป

(๒) การแต่งกายในการฝึกปฏิบัติงาน และการแต่งกายเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรมีความละเอียดอ่อนและเกี่ยวข้องกับบุคคลหลายฝ่าย เช่น แหล่งฝึกงาน สถานประกอบการต่างๆ หรือแม้แต่ผู้เกี่ยวข้องอื่นๆ หากจะมีการปรับเปลี่ยนอนุญาตให้แต่งกายตามเพศสภาพหรือการแต่งกายตามอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศ ควรต้องทำความเข้าใจและปรับเปลี่ยนพร้อมกันทั้งระบบทั้งในส่วนของสถานศึกษา สถาบันฝึกปฏิบัติงานองค์กรต่างๆ ให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน จึงขอสงวนในการคงไว้ซึ่งการแต่งกายตามข้อบังคับผู้ถูกร้องที่ ๒ ว่าด้วยเครื่องแบบ เครื่องหมายและเครื่องแต่งกายของนิสิต พ.ศ. ๒๕๕๔ และแก้ไขเพิ่มเติมฉบับที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๕๔ และประกาศผู้ถูกร้องที่ ๒ เรื่อง การแต่งกายสำหรับผู้เข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร ซึ่งหากมีการเปลี่ยนแปลงประการใด จะแจ้งให้ทราบโดยเร็ว

๓.๕ ข้อเท็จจริงจากการพิจารณาดำเนินการที่ผ่านมาของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ กรณีการแต่งกายในการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรของผู้ร้องที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิด

คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติเคยได้รับเรื่องร้องเรียน เรื่อง การปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม กรณีขอความช่วยเหลือในการแต่งกายของบัณฑิตสตรีข้ามเพศ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรีในงานพระราชทานปริญญาบัตร ตามคำร้องที่ ๔๙๒/๒๕๕๕ ซึ่งคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (ชุดที่ ๒) ได้พิจารณาแล้วเห็นว่า กรณีเรื่องร้องเรียนดังกล่าวเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการแต่งกายในการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรของผู้ร้องที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิด ซึ่งขัดกับระเบียบของมหาวิทยาลัยฯ ซึ่งไม่อนุญาตให้นักศึกษาแต่งกายตามเพศวิถีในการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร โดยอ้างมติที่ประชุมและอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการประสานงานงานพิธีพระราชทานปริญญาบัตร (ผู้ที่สำเร็จการศึกษาประจำปีการศึกษา ๒๕๕๔) รวมทั้งกฎ ระเบียบ และแนวปฏิบัติสืบต่อกันมา อย่างไรก็ตาม ในระหว่างการตรวจสอบเรื่องร้องเรียนนั้น มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี โดยคณะกรรมการประสานงานงานพิธีพระราชทานปริญญาบัตร ได้พิจารณาอนุญาตให้ผู้ร้องสามารถแต่งกายตามเพศวิถีของตนในขณะเข้าร่วมพิธีพระราชทานปริญญาบัตร

/ ซึ่งเป็นไป ...

ซึ่งเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของผู้ร้องแล้ว จึงมีมติให้ยุติเรื่องร้องเรียน และเพื่อไม่ให้เกิดกรณีเช่นเดียวกันนี้ขึ้นอีก จึงมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายให้มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ พิจารณาแก้ไขกฎ ระเบียบ ข้อบังคับของมหาวิทยาลัยเกี่ยวกับการแต่งกายของบุคคลซึ่งมีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิด ตามที่ปรากฏในรายงานผลการพิจารณาคำร้องเพื่อเสนอแนะนโยบายหรือข้อเสนอในการปรับปรุงกฎหมาย ที่ ๑๙๖/๒๕๕๗ ลงวันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๕๗

นอกจากนี้ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติเคยได้รับเรื่องร้องเรียน เรื่อง การปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม กรณีนักศึกษา มหาวิทยาลัยรามคำแหงถูกเจ้าหน้าที่คุมสอบปฏิเสธไม่ให้เข้าสอบ เนื่องจากแต่งกายไม่ตรงกับเพศกำเนิด ตามคำร้องที่ ๑๕๕/๒๕๕๖ ซึ่งคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (ชุดที่ ๒) ได้พิจารณาแล้วเห็นว่า การที่เจ้าหน้าที่คุมสอบปฏิเสธไม่ให้เข้าสอบ เนื่องจากแต่งกายไม่ตรงกับเพศกำเนิด ถือได้ว่าเป็นการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมด้วยเหตุแห่งเพศ กล่าวคือ ระเบียบในการเข้าสอบของนักศึกษา มีวัตถุประสงค์ในการควบคุมและกำกับให้การเข้าสอบ เพื่อประมวลความรู้จากการศึกษาโดยใช้การทดสอบที่กำหนดไว้ตามระบบการศึกษาของสถาบันการศึกษาแต่ละแห่งเป็นไปด้วยความเรียบร้อย การที่ผู้ร้องแต่งกายตามเพศวิถีของตนซึ่งปรากฏในลักษณะสุภาพเรียบร้อย แม้ว่าการแต่งกายนั้นจะไม่ตรงกับเพศกำเนิดก็ตาม ก็มีได้กระทบกระเทือนต่อผู้เข้าสอบรายอื่นหรือขัดต่อหลักเกณฑ์ที่ใช้ในการทดสอบความรู้แต่อย่างใด ซึ่งต่อมามหาวิทยาลัยรามคำแหงได้ดำเนินการปรับแก้ไขข้อปฏิบัติในการแต่งกายเข้าสอบของนักศึกษาโดยอนุญาตให้นักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดสามารถแต่งกายได้ตามเพศวิถีของตน ซึ่งผู้ร้องได้รับความพอใจและขอยุติเรื่องแล้ว ตามที่ปรากฏในรายงานผลการพิจารณาเรื่องร้องเรียน ที่ ๓๘๖/๒๕๕๗ ลงวันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๕๗

๓.๖ ข้อเท็จจริงจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

คณะอนุกรรมการด้านสิทธิผู้สูงอายุ ผู้พิการ บุคคลหลากหลายทางเพศ และการสาธารณสุข ได้เชิญผู้แทนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมประชุม เพื่อรวบรวมข้อเท็จจริงที่เกี่ยวข้องตามคำร้อง เมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๕๙ สรุปได้ดังนี้

๓.๖.๑ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา

สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษามีนโยบายในการเคารพสิทธิเสรีภาพของนิสิตนักศึกษา โดยขอความอนุเคราะห์และขอความร่วมมือให้สถาบันอุดมศึกษาทุกแห่งในประเทศไทย (รายละเอียดปรากฏตามเอกสารแนบท้ายในภาคผนวก หน้า ๑๖-๑๗) ปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาลอย่างไรก็ตาม การแต่งกายของนิสิตนักศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาแต่ละแห่งนั้นจะต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์และระเบียบที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสถาบันอุดมศึกษาแต่ละแห่งมีอิสระในการประกาศกำหนดขึ้น ทั้งนี้ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาไม่มีการกำหนดกฎ ระเบียบ และข้อบังคับเกี่ยวกับการแต่งกายของนิสิตนักศึกษาที่เป็นเกณฑ์กลางใช้กันทุกแห่ง

๓.๖.๒ กระทรวงการพัฒนาลังคมและความมั่นคงของมนุษย์ โดยกรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว

กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัวในฐานะฝ่ายเลขานุการของคณะกรรมการวินิจฉัยการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศ (คณะกรรมการ วลพ.) ได้รับเรื่องร้องเรียนกรณีตามคำร้องที่ ๓๓๕/๒๕๕๙ ด้วยเช่นกัน และได้มอบหมายให้กรรมการวินิจฉัยการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศดำเนินการตรวจสอบกรณีนี้ ซึ่งจากการพิจารณาดำเนินการมีประเด็นสังเกตที่ควรพิจารณา ประเด็นแรกคือ การแต่งกายเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรจะต้องดำเนินการให้เป็นไปตามมติที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏและมติที่ประชุมคณะกรรมการอำนวยการงานพิธีพระราชทานปริญญาบัตร ซึ่งได้กำหนดแนวปฏิบัติให้บัณฑิตทุกคนต้องแต่งกายตามเพศกำเนิด ประเด็นต่อมา คือ ในระหว่างการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรของบัณฑิตมหาวิทยาลัยราชภัฏทั่วประเทศมีการเรียกขานคำนำหน้าชื่อของบัณฑิต

๓.๖.๓ ที่ประชุมอธิการบดีแห่งประเทศไทย

ที่ประชุมอธิการบดีแห่งประเทศไทย ได้ขอความร่วมมือให้ทุกมหาวิทยาลัยคำนึงถึงสิทธิของนิสิตนักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิด แต่ไม่ได้มีการกำหนดเป็นนโยบายหรือแนวปฏิบัติโดยตรงเกี่ยวกับการแต่งกายของนิสิตนักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดในการเข้าเรียน การเข้าสอบวัดผล และการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร โดยในคราวประชุมสามัญของที่ประชุมอธิการบดีแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ ๒๖ สิงหาคม ๒๕๕๕ ได้มีมติให้มหาวิทยาลัยแต่ละแห่งใช้ดุลพินิจในการพิจารณาอนุญาตหรือไม่อนุญาตให้นิสิตนักศึกษาแต่งกายตามวิถีทางเพศของตนในการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร

๓.๖.๔ ที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏ

ที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏ ได้ขอความร่วมมือให้มหาวิทยาลัยราชภัฏทุกแห่งคำนึงถึงสิทธิของนิสิตนักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดเกี่ยวกับการแต่งกายของนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัยราชภัฏ แต่สำหรับการแต่งกายเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรนั้น ได้มีการประชุมเตรียมการร่วมกับผู้แทนจากสำนักพระราชวัง โดยผู้แทนจากสำนักพระราชวังได้กำหนดให้ผู้ขานนามบัณฑิตต้องขานคำนำหน้าชื่อ (นาย นางสาว ชื่อยศ) ของบัณฑิตให้ถูกต้องตรงกับที่บัณฑิตคนนั้นเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร โดยจะต้องขานนามให้ถูกต้องเป็นจังหวะจำนวน ๓๖ รายชื่อภายในเวลา ๑ นาที และกำชับเข้มงวดเกี่ยวกับการแต่งกายของบัณฑิต การประดับยศให้ถูกต้อง การใส่เครื่องประดับ การทำสีผม ฯลฯ ดังนั้น ที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏจึงได้กำชับมหาวิทยาลัยราชภัฏทุกแห่งให้เข้มงวดกวดขันเกี่ยวกับการแต่งกายของบัณฑิตให้ถูกต้องตามเพศกำเนิด

๓.๖.๕ ที่ประชุมประธานสภาอาจารย์มหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทย

ที่ประชุมประธานสภาอาจารย์มหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทย ซึ่งเป็นเครือข่ายประธานสภาอาจารย์มหาวิทยาลัย ๒๘ แห่งทั่วประเทศ ได้พิจารณากรณีตามคำร้องนี้แล้ว มีความเห็นในประเด็นการแต่งกายและทรงผมในการเข้าเรียนและการเข้าสอบวัดผลว่า ไม่ต้องการให้เรื่องทรงผมและ

/ เครื่องแต่งกาย ...

เครื่องแต่งกายเป็นข้อกำหนดที่ทำให้นิสิตนักศึกษาถูกจำกัดสิทธิและโอกาสในการศึกษา ซึ่งโดยปกติสถาบันอุดมศึกษาแต่ละแห่งจะกำหนดกฎ ระเบียบ หรือข้อบังคับเกี่ยวกับการแต่งกายของนิสิตนักศึกษาไว้เฉพาะนิสิตนักศึกษาเพศชายและเพศหญิงเท่านั้น ดังนั้น การพิจารณาอนุญาตให้นิสิตนักศึกษาเข้าเรียนหรือเข้าสอบวัดผล จึงควรพิจารณาว่าลักษณะการแต่งกายของนิสิตนักศึกษาถูกต้องตามระเบียบที่กำหนดไว้หรือไม่เท่านั้น โดยไม่ได้คำนึงว่าการแต่งกายของนิสิตนักศึกษาตรงตามเพศกำเนิดหรือไม่ ทั้งนี้ หากนิสิตนักศึกษาแต่งกายไม่ถูกต้องตามระเบียบยอมพิจารณาไม่อนุญาตให้เข้าเรียนหรือเข้าสอบวัดผล ไม่ว่านิสิตศึกษานั้นจะเป็นหญิง ชาย หรือบุคคลที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดก็ตาม ประเด็นต่อมา คือ การแต่งกายและทรงผมในการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร เห็นว่าปัจจุบันในทางปฏิบัตินั้น สถาบันอุดมศึกษาหลายแห่งได้อนุญาตให้นิสิตนักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดมาแสดงตน เพื่อเข้ารับการศึกษาให้สามารถแต่งกายตามวิถีทางเพศของตนในการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร แม้จะไม่ได้มีการกำหนดเป็นลายลักษณ์อักษรที่ชัดเจนในกฎหรือระเบียบที่เกี่ยวข้อง ถือเป็น การดำเนินการที่ดีและเป็นหน้าที่ของสภาอาจารย์มหาวิทยาลัยแต่ละแห่งในการเสนอแนะเรื่องดังกล่าวต่อผู้บริหารของมหาวิทยาลัยต่อไป ซึ่งควรพิจารณา กวดขันให้นิสิตนักศึกษาแต่งกายให้ถูกต้องตามระเบียบที่กำหนดโดยมิได้คำนึงถึงเพศกำเนิดเป็นสำคัญ

๓.๗ แนวปฏิบัติของสถาบันอุดมศึกษาในประเทศไทยเกี่ยวกับการแต่งกายของนิสิตนักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิด

๓.๗.๑ กรณีการแต่งกายในการเข้าเรียน

สถาบันอุดมศึกษาส่วนใหญ่อนุโลมให้นิสิตนักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดสามารถแต่งกายตามเพศวิถีของตนในการเข้าเรียน โดยต้องแต่งกายให้ถูกต้องตามระเบียบข้อบังคับการแต่งกายของนิสิตนักศึกษาที่สถาบันอุดมศึกษาแห่งนั้นกำหนด

๓.๗.๒ กรณีการแต่งกายในการเข้าสอบวัดผล

สถาบันอุดมศึกษาส่วนใหญ่อนุโลมให้นิสิตนักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดสามารถแต่งกายตามเพศวิถีของตนในการเข้าสอบวัดผล โดยต้องแต่งกายให้ถูกต้องตามระเบียบข้อบังคับการแต่งกายของนิสิตนักศึกษาที่สถาบันอุดมศึกษาแห่งนั้นกำหนด ในขณะที่สถาบันอุดมศึกษาบางแห่งยังคงให้นิสิตนักศึกษาแต่งกายตามเพศกำเนิดในการเข้าสอบวัดผล เนื่องจากคณะกรรมการคุมสอบในรายวิชานั้นอาจไม่ใช่อาจารย์ผู้สอนหรืออาจารย์ประจำคณะ ทำให้ไม่รู้จักนิสิตนักศึกษาที่เข้าสอบวัดผล จึงจำเป็นต้องให้นิสิตนักศึกษาแสดงบัตรประจำตัวและแต่งกายตามเพศกำเนิดให้สอดคล้องกับคำนำหน้าชื่อซึ่งระบุในบัตรประจำตัว เพื่อป้องกันการสวมรอยให้ผู้อื่นเข้าสอบวัดผลแทน กล่าวคือ หากนิสิตนักศึกษามีรูปลักษณ์แตกต่างจากรูปถ่ายหน้าตรงในบัตรประจำตัว อาจเกิดกรณีการสวมรอยให้ผู้อื่นเข้าสอบวัดผลแทนได้ อย่างไรก็ตาม สถาบันอุดมศึกษาบางแห่งได้ปรับเปลี่ยนกฎระเบียบให้สอดคล้องกับวิวัฒนาการและสภาพการณ์ในปัจจุบัน เช่น กรณีมหาวิทยาลัยรามคำแหงได้กำหนดให้นักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิด สามารถดำเนินการยื่นเรื่องขอความอนุเคราะห์แต่งกายตามเพศวิถีในการเข้าสอบต่อกองกิจการนักศึกษา

/ ต่อจากนั้น ...

ต่อจากนั้นกองกิจการนักศึกษาจะเสนอต่อคณะกรรมการคุมสอบ เพื่อพิจารณาอนุญาตเป็นรายบุคคลต่อไป หากได้รับการพิจารณาอนุญาตแล้ว กองกิจการนักศึกษาจะออกหนังสือให้นักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิด เพื่อนำไปแสดงต่อคณะกรรมการคุมสอบต่อไป

๓.๗.๓ กรณีการแต่งกายในการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร

ในปัจจุบันสถาบันอุดมศึกษาหลายแห่งยังกำหนดให้บัณฑิตต้องแต่งกายชุดครุยวิทยฐานะตามเพศกำเนิด เช่น มหาวิทยาลัยราชภัฏทุกแห่ง มหาวิทยาลัยพะเยา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ฯลฯ ในขณะที่สถาบันอุดมศึกษาอีกหลายแห่งได้อนุญาตให้บัณฑิตสามารถแต่งกายตามเพศวิถีซึ่งไม่ตรงกับเพศกำเนิดของตน ได้แก่ (๑) กลุ่มสถาบันอุดมศึกษาที่กำหนดให้ต้องขานคำนำหน้าชื่อของบัณฑิต เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นต้น (๒) กลุ่มสถาบันอุดมศึกษาที่ไม่ต้องขานคำนำหน้าชื่อของบัณฑิต เช่น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เป็นต้น โดยสถาบันอุดมศึกษาแต่ละแห่งจะกำหนดแนวปฏิบัติเพื่อพิจารณาอนุญาตให้แต่งกายชุดครุยวิทยฐานะบัณฑิตตามเพศวิถีในการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรแตกต่างกัน ดังนี้

แนวปฏิบัติที่ ๑ กำหนดให้นิสิตนักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดซึ่งประสงค์จะแต่งกายชุดครุยวิทยฐานะบัณฑิตตามเพศวิถี แสดงความจำนงต่อสถาบันอุดมศึกษาของตน พร้อมหลักฐานประกอบการอนุญาต เช่น ใบรับรองแพทย์ซึ่งระบุว่าเป็นผู้ที่มีอัตลักษณ์ทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิด หรือจดหมายรับรองจากสมาคมสตรีข้ามเพศ ฯลฯ จากนั้นสถาบันอุดมศึกษาจะดำเนินการส่งเรื่องให้สำนักพระราชวังพิจารณาต่อไป หรือมหาวิทยาลัยอาจแต่งตั้งคณะกรรมการซึ่งเป็นบุคลากรภายในสถาบันทั้งหมดเพื่อพิจารณาอนุญาตต่อไป ทั้งนี้ สถาบันอุดมศึกษาที่ใช้แนวปฏิบัตินี้ เช่น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ฯลฯ

แนวปฏิบัติที่ ๒ เป็นแนวปฏิบัติของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งกำหนดให้นิสิตที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดซึ่งประสงค์จะแต่งกายชุดครุยวิทยฐานะบัณฑิตตามเพศวิถีแสดงความจำนงต่อฝ่ายกิจการนิสิตของคณะที่ตนสังกัด เพื่อพิจารณาว่า นิสิตคนดังกล่าวแต่งกายตามเพศวิถีซึ่งไม่ตรงกับเพศกำเนิดมาโดยตลอดระยะเวลาที่ศึกษาหรือไม่ จากนั้นฝ่ายกิจการนิสิตของคณะดังกล่าวจะดำเนินการส่งเรื่องให้คณะกรรมการพิธีพระราชทานปริญญาบัตรซึ่งเป็นบุคลากรภายในสถาบันทั้งหมดเพื่อพิจารณาอนุญาตต่อไป โดยนิสิตที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดไม่จำเป็นต้องผ่าตัดแปลงเพศแล้วหรือต้องมีใบรับรองแพทย์เพื่อประกอบการพิจารณา

๔. ความเห็นคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติได้พิจารณาคำร้อง ขอให้จริงฝ่ายผู้ร้อง ฝ่ายผู้ถูกร้อง ผู้แทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และความเห็นคณะกรรมการด้านสิทธิผู้สูงอายุ ผู้พิการ บุคคลหลากหลายทางเพศ และการสาธารณสุขแล้ว ขอให้จริงรับฟังในเบื้องต้นได้ว่า ผู้ร้องที่ ๑ และผู้ร้องที่ ๒ เป็นนิสิตนักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิด ได้รับความเดือดร้อนจากการบังคับใช้ระเบียบข้อบังคับของมหาวิทยาลัยผู้ถูกร้องที่ ๑ และผู้ถูกร้องที่ ๒ กล่าวคือ ผู้ร้องที่ ๑ ได้มีหนังสือขอความอนุเคราะห์ต่อผู้ถูกร้องที่ ๑ ให้พิจารณาอนุมัติการแต่งกายชุดครุยวิทยฐานะบัณฑิตหญิงใน

/ การเข้ารับ ...

การเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร ประจำปีการศึกษา ๒๕๕๘ แต่ได้รับการปฏิเสธจากผู้ร้องที่ ๑ โดยอ้างระเบียบปฏิบัติว่า บัณฑิตทุกคนต้องแต่งกายตามเพศกำเนิดซึ่งสอดคล้องกับคำนำหน้าชื่อที่ถูกขานนาม ส่วนผู้ร้องที่ ๒ นั้น ไม่ได้รับอนุญาตจากผู้ร้องที่ ๒ ให้แต่งกายตามเพศวิถีในการเข้าเรียน การเข้าสอบวัดผล การฝึกปฏิบัติงาน ตลอดจนการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร กรณีมีปัญหาที่ต้องพิจารณาว่า ตามคำร้องทั้งสอง การที่นิสิตนักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดถูกบังคับให้ไว้ทรงผมและแต่งกายตามเพศกำเนิดในการเข้าเรียน การเข้าสอบวัดผล การฝึกปฏิบัติงาน และการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร เป็นการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมต่อบุคคลเพราะเหตุแห่งเพศหรือไม่

พิจารณาแล้ว เห็นว่า รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช ๒๕๕๐ มาตรา ๓๐^๓ และกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ได้วางหลักการรับรองและคุ้มครองไว้ว่า บุคคลย่อมเสมอกันตามกฎหมาย และได้รับความคุ้มครองเท่าเทียมกันตามกฎหมาย โดยปราศจากการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลเพราะเหตุแห่งความแตกต่างใดๆ อาทิ เชื้อชาติ ศิพ ภาษ ภาษา ศาสนา ความคิดเห็นทางการเมืองหรือความคิดเห็นอื่นใด เผ่าพันธุ์แห่งชาติ หรือสังคม ทรัพย์สิน กำเนิด หรือสถานะอื่นๆ ทั้งนี้ การใช้อำนาจของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นการตรากฎหมาย การใช้บังคับกฎหมาย และการตีความกฎหมาย จะต้องคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิและเสรีภาพของประชาชนด้วย การจะจำกัดสิทธิและเสรีภาพของบุคคลที่รัฐธรรมนูญรับรองไว้จะกระทำมิได้ เว้นแต่โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายเฉพาะเพื่อการที่รัฐธรรมนูญนี้กำหนดไว้และเท่าที่จำเป็นและจะกระทบกระเทือนสาระสำคัญแห่งสิทธิและเสรีภาพนั้นมิได้ และได้รับรองไว้ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช ๒๕๕๗ มาตรา ๔^๔ ประกอบกับพระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘ ได้กำหนดมาตรการคุ้มครองผู้ถูกเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศและ

/ ป้องกัน ...

^๓ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช ๒๕๕๐

มาตรา ๓๐ บุคคลย่อมเสมอกันในกฎหมายและได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายเท่าเทียมกัน

ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน

การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลเพราะเหตุแห่งความแตกต่างในเรื่องถิ่นกำเนิด เชื้อชาติ ภาษา เพศ อายุ ความพิการ สภาพทางกายหรือสุขภาพ สถานะของบุคคล ฐานะทางเศรษฐกิจหรือสังคม ความเชื่อทางศาสนา การศึกษาอบรม หรือความคิดเห็นทางการเมือง อันไม่ขัดต่อบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ จะกระทำมิได้

มาตรการที่รัฐกำหนดขึ้นเพื่อขจัดอุปสรรคหรือส่งเสริมให้บุคคลสามารถใช้สิทธิและเสรีภาพได้ เช่นเดียวกับบุคคลอื่น ย่อมไม่ถือเป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมตามวรรคสาม

^๔ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช ๒๕๕๗

มาตรา ๔ ภายใต้บังคับบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้ ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาค บรรดาที่ชนชาวไทยเคยได้รับการคุ้มครองตามประเพณีการปกครองประเทศไทยในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขและตามพันธกรณีระหว่างประเทศที่ประเทศไทยมีอยู่แล้ว ย่อมได้รับการคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญนี้

ป้องกันมิให้มีการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศ ซึ่งสอดคล้องกับหลักการสิทธิมนุษยชนสากล กรณีตามคำร้องข้างต้น มีปัญหาที่ต้องพิจารณา ดังนี้

ประเด็นที่ ๑ การแต่งกายในการเข้าเรียน การเข้าสอบวัดผล และการฝึกปฏิบัติงาน เห็นว่า การไม่อนุญาตให้นิสิตนักศึกษาแต่งกายตามเพศวิถีซึ่งไม่ตรงกับเพศกำเนิดของตนเข้าเรียน เข้าสอบวัดผล และการฝึกปฏิบัติงานของผู้ถูกร้องที่ ๒ ย่อมส่งผลให้ผู้ร้องที่ ๒ และนิสิตที่มีอัตลักษณ์ทางเพศ หรือเพศวิถีไม่ตรงกับเพศกำเนิด รู้สึกถูกดูหมิ่นและถูกลดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตลอดจนเป็นเหตุให้มีการจำกัดสิทธิในการศึกษาของนิสิตกลุ่มนี้ สถาบันอุดมศึกษาแต่ละแห่งกำหนดกฎ ระเบียบ หรือข้อบังคับ เกี่ยวกับการแต่งกายของนิสิตนักศึกษาไว้เฉพาะนิสิตนักศึกษาเพศชายและเพศหญิงเท่านั้น การกำหนดกฎ ระเบียบ หรือข้อบังคับนั้นมีวัตถุประสงค์เพื่อให้การเรียน การสอบวัดผล และการฝึกปฏิบัติงานเป็นไป ด้วยความเป็นระเบียบเรียบร้อย ดังนั้น การที่นิสิตนักศึกษาแต่งกายตามวิถีทางเพศในลักษณะเรียบร้อย และถูกต้องตามกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับว่าด้วยการแต่งกายที่มหาวิทยาลัยได้กำหนดไว้ แม้ว่าการแต่งกาย นั้นจะไม่ตรงกับเพศกำเนิดก็ตาม ย่อมไม่ได้กระทบกระเทือนต่อนิสิตนักศึกษาอื่นๆที่เข้าเรียนและเข้า สอบวัดผล รวมทั้งหลักเกณฑ์ในการทดสอบความรู้แต่อย่างใดดังความเห็นของคณะกรรมการสิทธิ มนุษยชนแห่งชาติ (ชุดที่ ๒) ตามรายงานผลการพิจารณา ที่ ๓๘๖/๒๕๕๗ ลงวันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๕๗ อย่างไรก็ตาม ผู้ถูกร้องที่ ๒ ได้ดำเนินการอนุโลมให้นิสิตสามารถแต่งกายตามเพศวิถีซึ่งไม่ตรงกับเพศ กำเนิดของตนในการเข้าเรียนและการเข้าสอบวัดผลได้ แต่จะต้องแต่งกายเรียบร้อยและถูกต้องตาม ข้อบังคับว่าด้วยการแต่งกายของมหาวิทยาลัย ซึ่งผู้ถูกร้องที่ ๒ กำลังดำเนินการปรับแก้ประกาศหรือ ข้อบังคับที่เกี่ยวข้องต่อไป แต่ยังคงกำหนดให้นิสิตต้องแต่งกายตามเพศกำเนิดในการฝึกปฏิบัติงาน โดย ให้เหตุผลว่ามีความเกี่ยวข้องกับสถาบันฝึกปฏิบัติงาน จึงควรต้องทำความเข้าใจและปรับเปลี่ยนให้ เป็นไปในทิศทางเดียวกันทั้งระบบหากจะมีการปรับเปลี่ยนอนุญาตให้แต่งกายตามเพศวิถี จึงเห็นควรให้ ยุติเรื่องในประเด็นนี้

ประเด็นที่ ๒ การแต่งกายในการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร เห็นว่า ในอดีตที่ผ่านมา สถาบันอุดมศึกษาแต่ละแห่งมีแนวปฏิบัติการแต่งกายของบัณฑิตในการเข้ารับพระราชทาน ปริญญาบัตรแตกต่างกัน สถาบันอุดมศึกษาบางแห่งดังเช่นผู้ถูกร้องที่ ๑ และผู้ถูกร้องที่ ๒ กำหนดให้ บัณฑิตทุกคนต้องแต่งกายชุดครุยวิทยฐานะตามเพศกำเนิดเท่านั้น ซึ่งเป็นไปตามกฎ ระเบียบ และ ข้อบังคับที่เกี่ยวข้องของผู้ถูกร้องทั้งสอง รวมถึงมติที่ประชุมกรรมการฝ่ายฝึกซ้อมงานพิธีพระราชทาน ปริญญาบัตร ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๕๙ และมติที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏ ซึ่งได้กำหนด แนวปฏิบัติให้บัณฑิตมหาวิทยาลัยราชภัฏทั้งหมด ๓๙ แห่งทุกคนต้องแต่งกายตามเพศกำเนิดและยศให้ ถูกต้องเพื่อให้สมพระเกียรติงานพระราชพิธี ประกอบกับมีข้อจำกัดในการขานนามและคำนำหน้าชื่อของ บัณฑิตซึ่งเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร จึงไม่สามารถให้บัณฑิตแต่งกายชุดครุยวิทยฐานะตามเพศวิถี ได้ เพราะจะไม่สัมพันธ์กับคำนำหน้าชื่อของบัณฑิตที่ถูกขานนาม เป็นผลให้เกิดความไม่เหมาะสมและขัด กับธรรมเนียมปฏิบัติและระเบียบการแต่งกายของผู้ถูกร้องทั้งสองที่สืบทอดกันมาในขณะที่ สถาบันอุดมศึกษาบางแห่งได้อนุญาตให้บัณฑิตแต่งกายชุดครุยวิทยฐานะตามเพศวิถีซึ่งไม่ตรงกับ

เพศกำเนิดได้ โดยบัณฑิตจะต้องปฏิบัติตามแนวปฏิบัติที่สถาบันอุดมศึกษานั้นกำหนดขึ้น เพื่อพิจารณาอนุญาตให้บัณฑิตแต่งกายชุดครุยวิทยฐานะตามเพศวิถีได้ เช่น มหาวิทยาลัยรามคำแหง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล และมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี เป็นต้น

ต่อมาเมื่อมีการตราพระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘ ขึ้นเป็นกฎหมายเฉพาะตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยอันเป็นกฎหมายแม่บท เพื่อกำหนดมาตรการคุ้มครองผู้ถูกเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศและป้องกันมิให้มีการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศ โดยมีผลใช้บังคับแล้วตั้งแต่วันที่ ๙ กันยายน ๒๕๕๘ ซึ่งสอดคล้องกับหลักการสิทธิมนุษยชนสากล และปัจจุบันสถาบันอุดมศึกษาหลายแห่งได้ปรับเปลี่ยนแนวปฏิบัติ โดยอนุโลมให้บัณฑิตแต่งกายชุดครุยวิทยฐานะตามเพศวิถีซึ่งไม่ตรงกับเพศกำเนิดของตนในการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรได้แล้วทั้งในสถาบันอุดมศึกษาที่ต้องขานคำนำหน้าชื่อของบัณฑิต เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นต้น และสถาบันอุดมศึกษาที่ไม่ต้องขานคำนำหน้าชื่อของบัณฑิต เช่น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เป็นต้น

เมื่อพิจารณากรณีตามคำร้องซึ่งกฎ ระเบียบ หรือวิธีปฏิบัติของผู้ถูกร้องที่ ๑ และผู้ถูกร้องที่ ๒ ได้กำหนดให้บัณฑิตทุกคนต้องแต่งกายชุดครุยวิทยฐานะตามเพศกำเนิดเท่านั้น ย่อมถือเป็นการกระทำอันเป็นการจำกัดซึ่งการแสดงออกที่แตกต่างจากเพศกำเนิด และกระทบต่อสิทธิในความเป็นส่วนตัวและสิทธิในการแสดงออกซึ่งอัตลักษณ์หรือตัวตนของผู้ร้องทั้งสอง ซึ่งไม่ได้เป็นไปเพื่อคุ้มครองสวัสดิภาพ ความปลอดภัย ความมั่นคงของประเทศ หรือการปฏิบัติตามหลักการทางศาสนาแต่อย่างใด ดังนั้น กฎ ระเบียบ หรือวิธีปฏิบัติภายในของผู้ถูกร้องที่ ๑ และผู้ถูกร้องที่ ๒ ย่อมขัดต่อรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย จึงเห็นว่า การกระทำของผู้ถูกร้องที่ ๑ และผู้ถูกร้องที่ ๒ เป็นการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมต่อบุคคลเพราะเหตุแห่งเพศ ตามพระราชบัญญัติคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ พระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘ มาตรา ๓^๕ และกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ข้อ ๒^๖ และไม่สอดคล้องกับหลักการยกยอการดำ ว่าด้วยการใช้

/ กฎหมาย ...

^๕ พระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘

มาตรา ๓ ในพระราชบัญญัตินี้

“การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศ” หมายความว่า การกระทำหรือไม่กระทำการใดอันเป็นการแบ่งแยก กีดกัน หรือจำกัดสิทธิประโยชน์ใดๆ ไม่ว่าทางตรงหรือทางอ้อม โดยปราศจากความชอบธรรม เพราะเหตุที่บุคคลนั้นเป็นเพศชายหรือเพศหญิง หรือมีการแสดงออกที่แตกต่างจากเพศโดยกำเนิด

...
^๖ กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง

ข้อ ๒

๑. รัฐภาคีแต่ละรัฐแห่งกติกานี้รับที่จะเคารพและประกันแก่ปัจเจกบุคคลทั้งปวงภายในดินแดนของตนและภายใต้เขตอำนาจของตนในสิทธิทั้งหลายที่รับรองไว้ในกติกานี้ โดยปราศจากการแบ่งแยกใดๆ อาทิ เชื้อชาติ ผิว เพศ ภาษา ศาสนา ความคิดเห็นทางการเมืองหรือความคิดเห็นอื่นใด เผ่าพันธุ์แห่งชาติหรือสังคม ทรัพย์สิน กำเนิด หรือสถานะอื่นๆ

กฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศในประเด็นวิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศข้อ ๒ ข้อ ๖ และข้อ ๑๙” ทั้งนี้ เพื่อป้องกันมิให้มีการเลือกปฏิบัติจากสาเหตุวิถีทางเพศหรืออัตลักษณ์ทางเพศ และคุ้มครองบุคคลทุกคนไม่ให้ถูกลบหลู่เกียรติ ชื่อเสียง และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ตลอดจนมีสิทธิเสรีภาพในการแสดงออกซึ่งอัตลักษณ์หรือตัวตนผ่านการพูดจา ท่าทาง การแต่งกาย ลักษณะร่างกาย ไม่ว่าจะบุคคลนั้นจะมีวิถีทางเพศหรืออัตลักษณ์ทางเพศรูปแบบใด ตามหลักการ Yogyakarta ว่าด้วยการใช้กฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศในประเด็นวิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศ และเพื่อไม่ให้เกิดกรณีเช่นนี้ขึ้นอีก จึงเห็นควรให้มีแนวทางการแก้ไขกรณีตามคำร้องเรียน ตามมาตรา ๒๘ วรรคสามแห่งพระราชบัญญัติคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๕๒ ที่บัญญัติว่า “ในกรณีที่คณะกรรมการเห็นว่าการกระทำหรือละเลยการกระทำดังกล่าวไม่เป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชน แต่มีการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมซึ่งสมควรแก่การแก้ไขเยียวยาความเสียหายให้กับผู้ถูกระทำเช่นนั้น คณะกรรมการอาจกำหนดแนวทางการแก้ไขเพื่อแจ้งให้บุคคลหรือหน่วยงานดำเนินการตามความเหมาะสมภายใต้อำนาจหน้าที่ของบุคคลหรือหน่วยงานนั้นได้”

/ ๕. แนวทาง ...

“ หลักการ Yogyakarta ว่าด้วยการใช้กฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศในประเด็นวิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศ

หลักการข้อ ๒. สิทธิในความเสมอภาค และการห้ามเลือกปฏิบัติ

ทุกคนมีสิทธิได้รับความคุ้มครองสิทธิมนุษยชนอย่างสมบูรณ์โดยไม่ถูกเลือกปฏิบัติจากสาเหตุวิถีทางเพศหรืออัตลักษณ์ทางเพศ ทุกคนมีสิทธิในความเสมอภาคภายใต้กฎหมายและในการได้รับความคุ้มครองทางกฎหมายอย่างเสมอภาคโดยปราศจากการเลือกปฏิบัติดังกล่าว ไม่ว่าสิทธิมนุษยชนอื่นใดจะถูกกระทบหรือไม่ก็ตาม กฎหมายต้องห้ามการเลือกปฏิบัติในลักษณะดังกล่าวและรับประกันความคุ้มครองมนุษย์ทุกคนจากการเลือกปฏิบัติดังกล่าวอย่างเสมอภาคและได้ผล

การเลือกปฏิบัติจากสาเหตุวิถีทางเพศหรืออัตลักษณ์ทางเพศ หมายถึง การแบ่งแยก กีดกัน ยกเว้น จำกัด หรือเลือกที่รักมักที่ชังด้วยสาเหตุวิถีทางเพศหรืออัตลักษณ์ทางเพศ อันมีจุดประสงค์หรือมีผลทำให้ความเสมอภาคภายใต้กฎหมายหรือความคุ้มครองทางกฎหมายอย่างเสมอภาค หรือการยอมรับสิทธิ การมีสิทธิ หรือการใช้สิทธิมนุษยชนและเสรีภาพพื้นฐานทั้งหมดบนพื้นฐานของความเท่าเทียม ต้องหมดสิ้นหรือบดบังออกไป การเลือกปฏิบัติจากสาเหตุวิถีทางเพศหรืออัตลักษณ์ทางเพศอาจจะและมักจะทวีความรุนแรงเมื่อเกิดพร้อมกับการเลือกปฏิบัติจากสาเหตุอื่นๆ รวมทั้ง เพศ เชื้อชาติ อายุ ศาสนา ความพิการ สถานะด้านสุขภาพ และฐานะทางเศรษฐกิจ

หลักการข้อ ๖. สิทธิในความเป็นส่วนบุคคล

ทุกคนไม่ว่าจะมีวิถีทางเพศหรืออัตลักษณ์ทางเพศรูปแบบใด ย่อมมีสิทธิในความเป็นส่วนบุคคล โดยปราศจากการแทรกแซงโดยพลการหรือโดยมิชอบ รวมทั้งในเรื่องครอบครัว บ้าน หรือการสื่อสาร รวมไปถึงความคุ้มครองจากการถูกลบหลู่เกียรติและชื่อเสียง สิทธิในความเป็นส่วนบุคคลโดยปกติ รวมถึงสิทธิในการเลือกที่จะเปิดเผยหรือปกปิดข้อมูลเกี่ยวกับวิถีทางเพศหรืออัตลักษณ์ทางเพศของตน รวมทั้งการตัดสินใจและทางเลือกเกี่ยวกับทั้งร่างกายของตนเองและการมีเพศสัมพันธ์โดยยินยอมพร้อมใจหรือมีความสัมพันธ์แบบอื่นๆ กับผู้อื่น

หลักการข้อ ๑๙ สิทธิเสรีภาพในด้านความความเห็นและการแสดงความคิดเห็น

มนุษย์ทุกคนมีสิทธิเสรีภาพในความเห็นและการแสดงความคิดเห็นโดยไม่ขึ้นกับวิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศ สิทธินี้รวมถึงการแสดงออกอัตลักษณ์หรือตัวตนผ่านการพูดจา ท่าทาง การแต่งกาย ลักษณะร่างกาย การเลือกใช้ชื่อหรือวิธีอื่นใด รวมทั้งมีเสรีภาพในการแสวงหา ได้รับและเผยแพร่ข้อมูลและแนวความคิดทุกประเภทเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและวิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศ โดยผ่านทางสื่อใดๆ ก็ตาม และโดยไม่ขึ้นกับเขตแดน

๕. แนวทางการแก้ไขการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม

คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ จึงเห็นควรกำหนดแนวทางการแก้ไขกรณีตาม คำร้องเรียน ตามมาตรา ๒๘ วรคสามแห่งพระราชบัญญัติคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ เสนอต่อผู้ถูกร้องที่ ๑ ผู้ถูกร้องที่ ๒ ที่ประชุมอธิการบดีแห่งประเทศไทย ที่ประชุมอธิการบดี มหาวิทยาลัยราชภัฏ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา และกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ดังนี้

๕.๑ เห็นควรให้ผู้ถูกร้องที่ ๑ ผู้ถูกร้องที่ ๒ ที่ประชุมอธิการบดีแห่งประเทศไทย ที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏ และสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา พิจารณาแก้ไข หรือกำหนดนโยบาย กฎ ระเบียบ ประกาศ มาตรการ ข้อบังคับหรือวิธีปฏิบัติเกี่ยวกับการแต่งกายในการเข้าเรียน การเข้าสอบวัดผล การฝึกปฏิบัติงาน และการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรของนิสิต นักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิด ให้เป็นไปตามมาตรา ๑๗ แห่งพระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘ และสอดคล้องกับหลักการสิทธิมนุษยชนสากล

๕.๒ เห็นควรให้กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ โดยกรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว ในฐานะฝ่ายเลขานุการคณะกรรมการส่งเสริมความเท่าเทียมระหว่างเพศ (คณะกรรมการ สทพ.)^๔ และคณะกรรมการวินิจฉัยการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศ (คณะกรรมการ วลพ.) ประสานงานกับสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา ที่ประชุมอธิการบดีแห่งประเทศไทย ที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏ และสถาบันอุดมศึกษาทุกแห่ง เพื่อกำหนด

/ แผนปฏิบัติงาน ...

^๔ พระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘

มาตรา ๑๗ การกำหนดนโยบาย กฎ ระเบียบ ประกาศ มาตรการ โครงการ หรือวิธีปฏิบัติของหน่วยงานของรัฐ องค์กรเอกชน หรือบุคคลในลักษณะที่เป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศจะกระทำมิได้

การดำเนินการตามวรรคหนึ่ง เพื่อขจัดอุปสรรคหรือส่งเสริมให้บุคคลสามารถใช้สิทธิและเสรีภาพได้ เช่นเดียวกับบุคคลอื่น หรือเพื่อคุ้มครองสวัสดิภาพและความปลอดภัย หรือการปฏิบัติตามหลักการทางศาสนา หรือเพื่อความมั่นคงของประเทศ ย่อมไม่ถือเป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรม

^๕ พระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘

มาตรา ๑๐ คณะกรรมการ สทพ. มีอำนาจหน้าที่ ดังต่อไปนี้

(๑) กำหนดนโยบาย มาตรการ และแผนปฏิบัติงานเพื่อให้มีการส่งเสริมความเท่าเทียมระหว่างเพศในทุกหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชน รวมทั้งในส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น

(๒) เสนอแนะนโยบาย และข้อเสนอในการปรับปรุงกฎหมาย กฎ หรือข้อบังคับต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์แห่งพระราชบัญญัตินี้

(๓) ...

(๔) ตรวจสอบ แนะนำ และให้คำปรึกษาเกี่ยวกับการดำเนินงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐและหน่วยงานของรัฐ ในการปฏิบัติตามพระราชบัญญัตินี้

(๕)-(๘) ...

...

แผนปฏิบัติงานเสริมสร้างความเข้าใจและเร่งเผยแพร่ประชาสัมพันธ์หลักการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพอันจะนำมาซึ่งการปฏิบัติอย่างเสมอภาคต่อนิสิตนักศึกษา คณาจารย์ และเจ้าหน้าที่อื่นๆ ในสถาบันอุดมศึกษา โดยเคารพต่อสิทธิความเป็นส่วนตัวและปราศจากการเลือกปฏิบัติจากสาเหตุวิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศ ตามพระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘

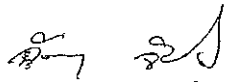
๖. มติคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

อาศัยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ในคราวประชุมด้านการคุ้มครองและมาตรฐานการคุ้มครองสิทธิมนุษยชน ครั้งที่ ๔๔/๒๕๕๙ เมื่อวันที่ ๒๗ ธันวาคม ๒๕๕๙ จึงมีมติว่า การกระทำของผู้ถูกร้องทั้งสองเป็นการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมต่อบุคคลเพราะเหตุแห่งเพศ และให้มีแนวทางการแก้ไขการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม ตามมาตรา ๒๘ วรรคสามแห่งพระราชบัญญัติคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๕๒ เสนอต่อผู้ถูกร้องที่ ๑ ผู้ถูกร้องที่ ๒ ที่ประชุมอธิการบดีแห่งประเทศไทย ที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา และกระทรวงการพัฒนากำลังคนและความมั่นคงของมนุษย์ โดยให้ดำเนินการตามแนวทางการแก้ไขกรณีตามคำร้องเรียนภายใน ๖๐ วัน นับแต่วันที่ได้รับรายงานผลการตรวจสอบการละเมิดสิทธิมนุษยชนฉบับนี้

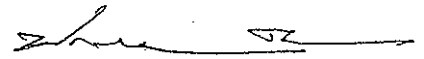
(นายวิส ดิงสมิตร)

ประธานกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

(นางฉัตรสุดา จันทรดียิ่ง)

กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

(นางประกายรัตน์ ต้นธีรวงศ์)

กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

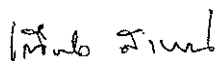
(นายสุรเชษฐ์ สถิตนิรามัย)

กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

(นางอังคณา นีละไพจิตร)

กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

(นางเตือนใจ ดีเทศน์)

กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

(นายชาติชาย สุทธิกลม)

กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

ภาคผนวก

ตารางแสดงรายชื่อของสถาบันอุดมศึกษาในประเทศไทยจำนวน ๑๕๘ แห่ง

มหาวิทยาลัยในสังกัดของรัฐ (๕๙ แห่ง) ^{๑๑}		
มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์	มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลกรุงเทพ
มหาวิทยาลัยนครพนม	มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลตะวันออก
มหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์	มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี
มหาวิทยาลัยนเรศวร	มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม	มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์
มหาวิทยาลัยแม่โจ้	มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา
มหาวิทยาลัยรามคำแหง	มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช	มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลสุวรรณภูมิ
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี	มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน
สถาบันเทคโนโลยีปทุมวัน	มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา	
สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์	มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช	
สถาบันวิทยาลัยชุมชน	มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรธานี	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์	
	มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี	

^{๑๑} มหาวิทยาลัยในสังกัดของรัฐ คือ สถานศึกษาของรัฐที่จัดการศึกษาระดับปริญญา ซึ่งมีสภาพเป็นส่วนราชการและการบริหารจัดการภายในอ้างอิงตามกฎหมายว่าด้วยระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน กฎหมายว่าด้วยระเบียบบริหารราชการกระทรวงศึกษาธิการและกฎหมายว่าด้วยการปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม จำนวน ๕๙ แห่ง

มหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ (๒๔ แห่ง) ^{๑๑}	
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ
มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง	มหาวิทยาลัยมหิดล
มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
มหาวิทยาลัยพะเยา	มหาวิทยาลัยบูรพา
มหาวิทยาลัยนวมินทราธิราช	มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
สถาบันคชดรีกัลยาณิวัฒนา	มหาวิทยาลัยขอนแก่น
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย	มหาวิทยาลัยสวนดุสิต
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย	มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยทักษิณ	มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย	มหาวิทยาลัยศิลปากร
สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง	มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี	ราชวิทยาลัยจุฬารักษ์

สถาบันอุดมศึกษาเอกชน (๗๕ แห่ง) ^{๑๒}			
มหาวิทยาลัยเอกชน (๕๓ แห่ง)		วิทยาลัยเอกชน (๒๐ แห่ง)	สถาบันเอกชน (๑๒ แห่ง)
มหาวิทยาลัยกรุงเทพ	มหาวิทยาลัยกรุงเทพธนบุรี	วิทยาลัยเฉลิมกาญจนาธาระยอง	สถาบันกษัตริย์
มหาวิทยาลัยเกริก	มหาวิทยาลัยกรุงเทพสุวรรณภูมิ	วิทยาลัยเชียงราย	สถาบันการจัดการปัญญาภิวัฒน์
มหาวิทยาลัยเกษมบัณฑิต	มหาวิทยาลัยการจัดการและเทคโนโลยีอีสเทิร์น	วิทยาลัยเซนต์หลุยส์	สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน
มหาวิทยาลัยคริสเตียน	มหาวิทยาลัยเฉลิมกาญจนา	วิทยาลัยเซนต์อัสสัมชัญ	สถาบันเทคโนโลยีไทย-ญี่ปุ่น
มหาวิทยาลัยเจ้าพระยา	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีมหานคร	วิทยาลัยดุสิตธานี	สถาบันเทคโนโลยียานยนต์มหาชัย
มหาวิทยาลัยชินวัตร	มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต	วิทยาลัยทองสุข	สถาบันเทคโนโลยีแห่งสุวรรณภูมิ
มหาวิทยาลัยเซนต์จอห์น	มหาวิทยาลัยนอร์ทกรุงเทพ	วิทยาลัยเทคโนโลยีจิตรลดา	สถาบันเทคโนโลยีแห่งอโยธยา
มหาวิทยาลัยตาปี	มหาวิทยาลัยนอร์ท-เชียงใหม่	วิทยาลัยเทคโนโลยีพนมวันท์	สถาบันบัณฑิตศึกษาจุฬารักษ์
มหาวิทยาลัยธนบุรี	มหาวิทยาลัยนานาชาติแสดมฟอร์ด	วิทยาลัยเทคโนโลยีภาคใต้	สถาบันรัชต์ภาคย์
มหาวิทยาลัยเนชั่น	มหาวิทยาลัยนานาชาติเอเชีย-แปซิฟิก	วิทยาลัยเทคโนโลยีสยาม	สถาบันวิทยสิริเมธี
มหาวิทยาลัยปทุมธานี	มหาวิทยาลัยฟาร์อีสเทอร์น	วิทยาลัยนครราชสีมา	สถาบันวิทยาการจัดการแห่งแปซิฟิก
มหาวิทยาลัยพายัพ	มหาวิทยาลัยภาคกลาง	วิทยาลัยนานาชาติเซนต์เทเรซา	สถาบันอาศรมศิลป์
มหาวิทยาลัยพิษณุโลก	มหาวิทยาลัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	วิทยาลัยบัณฑิตเอเชีย	
มหาวิทยาลัยฟาฏอนี	มหาวิทยาลัยวงษ์ชวลิตกุล	วิทยาลัยพณิชยการบึงขัง	
มหาวิทยาลัยรังสิต	มหาวิทยาลัยเว็บสเตอร์(ประเทศไทย)	วิทยาลัยพุทธศาสนานานาชาติ	
มหาวิทยาลัยรัตนบัณฑิต	มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย	วิทยาลัยนอร์ทเทิร์น	
มหาวิทยาลัยราชธานี	มหาวิทยาลัยหัวเฉียวเฉลิมพระเกียรติ	วิทยาลัยศรีโสภณ	
มหาวิทยาลัยราชพฤกษ์	มหาวิทยาลัยหาดใหญ่	วิทยาลัยสันตพล	
มหาวิทยาลัยเวสเทิร์น	มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ	วิทยาลัยแสงธรรม	
มหาวิทยาลัยศรีปทุม	มหาวิทยาลัยอีสเทิร์นเอเชีย	วิทยาลัยอินเตอร์เทคลำปาง	
มหาวิทยาลัยสยาม	มหาวิทยาลัยเอเชียอาคเนย์		

^{๑๑} มหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ คือ สถานศึกษาของรัฐที่จัดการศึกษาระดับปริญญาและเป็นนิติบุคคล ซึ่งไม่เป็นส่วนราชการตามกฎหมายว่าด้วยระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน กฎหมายว่าด้วยระเบียบบริหารราชการกระทรวงศึกษาธิการและกฎหมายว่าด้วยการปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม รวมทั้งไม่เป็นรัฐวิสาหกิจตามกฎหมายว่าด้วยวิธีการงบประมาณและกฎหมายอื่น แต่ยังคงได้รับเงินอุดหนุนทั่วไปที่รัฐบาลจัดสรรให้เป็นรายปีร่วมกับรายได้อื่น ๆ ซึ่งการบริหารจัดการภายในของมหาวิทยาลัยแต่ละแห่งจะต้องดำเนินการตามที่ได้บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติเฉพาะของมหาวิทยาลัยแต่ละแห่ง เพื่อประโยชน์ในการบริหารจัดการทางการเงินการงบประมาณ และการบริหารงานบุคคลที่เป็นอิสระและมีความคล่องตัว จำนวน ๒๔ แห่ง

^{๑๒} สถาบันอุดมศึกษาเอกชน คือ สถานศึกษาของเอกชนที่จัดการศึกษาระดับปริญญาซึ่งมีสภาพเป็นนิติบุคคลโดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ มหาวิทยาลัย สถาบัน และวิทยาลัย ซึ่งการบริหารจัดการภายในของสถาบันอุดมศึกษาเอกชนแต่ละแห่งจะต้องดำเนินการตามที่ได้บัญญัติไว้ในพระราชบัญญัติสถาบันอุดมศึกษาเอกชน พ.ศ. ๒๕๔๖ จำนวน ๗๕ แห่ง

พระราชบัญญัติคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ ในส่วนที่เกี่ยวข้อง

มาตรา ๒๘ ภายใต้บังคับมาตรา ๒๗ เมื่อคณะกรรมการได้ดำเนินการตรวจสอบเสร็จสิ้นแล้ว หากคณะกรรมการเห็นว่ามีการกระทำหรือการละเลยการกระทำอันเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนให้คณะกรรมการจัดทำรายงานผลการตรวจสอบซึ่งต้องระบุรายละเอียดข้อเท็จจริงที่เกี่ยวกับพฤติการณ์แห่งการละเมิดสิทธิมนุษยชน เหตุผลที่มีความเห็นดังกล่าว และมาตรการการแก้ไขปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชน ซึ่งต้องกำหนดให้ชัดเจนว่า บุคคลหรือหน่วยงานใดมีหน้าที่ต้องปฏิบัติตามกฎหมายในเรื่องใดและด้วยวิธีการอย่างไร รวมทั้งระยะเวลาในการดำเนินการตามมาตรการดังกล่าว

ในการกำหนดมาตรการการแก้ไขปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนตามวรรคหนึ่ง คณะกรรมการอาจกำหนดให้บุคคลหรือหน่วยงานดำเนินการตามอำนาจหน้าที่ด้วยวิธีใดที่เห็นเหมาะสมเพื่อป้องกันมิให้มีการละเมิดสิทธิมนุษยชนในลักษณะทำนองเดียวกันอีกก็ได้

ในกรณีที่คณะกรรมการเห็นว่าการกระทำหรือละเลยการกระทำดังกล่าวไม่เป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชน แต่มีการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมซึ่งสมควรแก่การแก้ไขเยียวยาความเสียหายให้กับผู้ถูกระทำเช่นนั้น คณะกรรมการอาจกำหนดแนวทางการแก้ไขเพื่อแจ้งให้บุคคลหรือหน่วยงานดำเนินการตามความเหมาะสม ภายใต้อำนาจหน้าที่ของบุคคลหรือหน่วยงานนั้นได้

ให้คณะกรรมการแจ้งรายงานผลการตรวจสอบไปยังบุคคลหรือหน่วยงานที่มีหน้าที่ต้องดำเนินการตามรายงานผลการตรวจสอบโดยเร็ว และในกรณีที่เรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องที่มีการยื่นคำร้องให้แจ้งไปยังผู้ร้องทราบด้วย

XXX มาตรา ๒๘ เมื่อบุคคลหรือหน่วยงานได้รับแจ้งรายงานผลการตรวจสอบตามมาตรา ๒๘ แล้ว ให้ดำเนินการตามมาตรการการแก้ไขปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนให้แล้วเสร็จภายในระยะเวลาที่กำหนด และแจ้งผลการดำเนินการให้คณะกรรมการทราบ

ในกรณีที่การดำเนินการตามมาตรการการแก้ไขปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนไม่อาจกระทำให้แล้วเสร็จได้ภายในระยะเวลาที่กำหนด ให้บุคคลหรือหน่วยงานขอขยายระยะเวลาการดำเนินการไปยังคณะกรรมการ พร้อมทั้งเหตุผลและระยะเวลาที่ขอขยายก่อนที่กำหนดระยะเวลาเดิมจะสิ้นสุดลง แต่ทั้งนี้ห้ามมิให้ขอขยายระยะเวลาการดำเนินการมากกว่าสองครั้ง

มาตรา ๓๐ เมื่อพ้นกำหนดระยะเวลาตามมาตรา ๒๘ แล้ว ถ้าบุคคลหรือหน่วยงานมิได้มีการดำเนินการตามมาตรการการแก้ไขปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชน หรือดำเนินการแล้วแต่ยังไม่แล้วเสร็จโดยไม่มีเหตุผลอันสมควร ให้คณะกรรมการรายงานต่อนายกรัฐมนตรีเพื่อสั่งการให้มีการดำเนินการตามมาตรการการแก้ไขปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนภายในหกสิบวันนับแต่วันที่ได้รับรายงาน ในการนี้ให้คณะกรรมการกำหนดรายละเอียดในการใช้อำนาจตามกฎหมายเพื่อการสั่งการของนายกรัฐมนตรีด้วย เว้นแต่การดำเนินการตามมาตรการการแก้ไขปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนนั้นไม่อยู่ในอำนาจของนายกรัฐมนตรีที่จะสั่งการได้ ให้คณะกรรมการดำเนินการตามมาตรา ๓๑